

Stat, nation, klasse

Curt Sørensen: Stat, nation, klasse. Bind I. Udviklingens veje frem mod moderne samfund og moderne politik.

Frydenlund: København 2012. 1079 s., 399 kr. ISBN 987-87-7887-983-7.

En lykkelig forening af lærdom og lidenskab gennemsyrrer Curt Sørensens (herefter CS) kolossale samfundsvidenskabelige og historiske forfatterskab, hvor han uforfærdet har taget livtag med store historiske og teoretiske problemstillinger. I sine foregående værker *Marxismen og den sociale Orden* 1-2 (1976) og *Mellem Demokrati og Diktatur* 1-2 (1992) og et utal af artikler har han insisteret på at skrive teoretisk informeret historie og historisk funderet teori. Det viderefører han til overflod i trebindsværket med den samlede titel *Stat, Nation, Klasse*, hvoraf de to første bind er udkommet. Tilsammen bliver der tale om et værk på over 3000 sider, hvor CS følger de socialøkonomiske, politiske og delvis de idémæssige processer, der har formet det moderne Europa med særlig vægt på de central- og østeuropæiske regioner. Det er områder, som i hvert fald i dansk sammenhæng hidtil har været underbelyst, men de senere års politiske begivenheder har med al ønskelig tydelighed demonstreret deres relevans også for resten af Europa. Bøgerne udgør således et videnskabeligt reservoir til forståelsen af de mange krydsende tendenser og konflikter, vi kan iagttage i de stater, der har vikle sig ud af de tidligere imperier og multinationale regimer, som det tyske kejserrige, det

zaristiske Rusland, senere det sovjetiske imperium, det habsburgske (østrig-ungarske) og til dels det ottomanske rige. Det er CS' ambition at indramme og forklare de sidste 500 års historiske processer, og det gør han på grundlag af en faghistorisk og teoretisk litteratur af et næsten lammende omfang. Der er ikke mange om overhovedet nogen værker fra de seneste 40-50 års forskning, der er gået CS' blik forbi – måske med undtagelse af den fransksprogede, hvoraf en del dog er læst i engelsk oversættelse.

Bind 1, som skal diskuteres i denne anmeldelse, omhandler "Socioøkonomisk udvikling, stats- og nationsbygning og udvikling af regimeformer og massepolitik i Central- og Østeuropa samt Rusland". CS lægger ud med en præsentation af sit teorigrundlag sat op mod en række af de fremherskende udviklingsteorier og teorierne om tilblivelsen af de forskellige regimeformer i det 19. og 20. århundredes Europa. Er der, spørger CS., en sammenhæng mellem social-økonomisk udvikling og politisk-demokratisk regimeform. Det er nødvendigt at forstå forudsætningerne for fremkomsten af andre regimeformer end de vesteuropæiske demokratier, og det er navnlig nødvendigt ikke at betragte den vestlige demokratiform som en given og nødvendig slutten på historien. CS' teoretiske hoveddfjende er således "den evolutionistiske determinisme, der har været så udbredt i historieskrivning og samfundsvidenskab". (s. 25) Evolutionisme og determinisme har domineret især moderniseringsringsteoriene, men også

Anmelderredaktion:
Anders Dalsager
Chris Holmsted Larsen
Thomas Wegener Friis

deres modstandere. Forestillingen om, at udviklingen har én vej og kun én vej, hvis endestation er de moderne vestlige samfund, har gennemsyret de væsentligste dele af udviklingstænkningen. Teorier eller blot ideer om, at der kunne være andre veje er fortrængt af “en ensidig celebrering af en idealiseret model af ‘det liberale demokrati’ og af en lige så idealiseret fortælling om dets tilbivelseshistorie”. (s. 44). Det er en smuk fortælling. Problemet er, at den i følge CS ikke passer med de historiske realiteter. Europa var længe “et mørkt kontinent” domineret af autoritære regimer og med brede befolkningsgrupper, som massivt støttede anti-demokratiske, måske endda fascistiske kræfter. CS har mange opgør i gang, og særlig veloplagt er hans kritik af Francis Fukuyamas universalisering af den markedsøkonomiske og liberal-demokratiske slutning på historien.

Dette glansbillede af den lige vej til det vestlige demokrati vil CS bryde med. Hans inspirationskilder er talrige med Marx som det solide grundlag, men også med udstrakt brug af senere marxister som Luxemburg og Gramsci, neo-marxister som Perry Anderson og Robert Brenner samt fra Max Weber og andre af de store klassiske sociologer, fra historisk-sociologiske værker af blandt andre Barrington Moore, Stein Rokkan, Charles Tilly og Michael Mann. På det grundlag vil han anlægge en struktur-aktør tilgang til historien. Thi, som CS skriver, består historien “af struktur-aktør relationer i fortløbende processer af socioøkonomisk udvik-

ling, stats- og nationsbygning og udviklingen af internationale relationer, samt de komplekse samspilrelationer mellem disse. De forskellige historiske ‘spor’ og de forskellige regioners og landes særegenhed fremkommer netop ved den særlige karakter af disse tre grundprocesser i det pågældende område og ved deres særlige ‘skæringer’ og sammenfletninger”. (s. 24). Derved vil CS forme et nyt begreb om modernisering, der rummer muligheden for at identificere flere forskellige udviklingsveje. En sådan definition af den moderne stat skal rumme i hvert fald fire forudsætninger: for det første at mindre end 40 pct. af befolkningen er beskæftiget i agrarsektoren; for det andet at staten har erhvervet effektiv og monopolagtig kontrol over samfundet i forhold til andre magtgrupper, og at der er udviklet et rationelt bureaukrati; for det tredje at der er udviklet en “massepolitik”, som har muliggjort indslusning af den store befolkningsmasse i det politiske system; og endelig for det fjerde at der er udviklet et inter-europæisk og internationalt statssystem og tilsvarende økonomisk system.

I modsætning til de fleste moderniseringsteoretikere anlægger CS et meget langt historisk perspektiv på udviklingen af det moderne Europa. Han trækker linjer fra senmiddelalderen op igennem de følgende århundreder frem til nærværende binds afrunding omkring Første Verdenskrig. I tråd med hans inspirationskilder er CS’ tilgang udpræget komparativ og bygget på en kolossal mængde litteratur og et noteapparat i et omfang, der over-

går alt, hvad jeg tidligere har mødt i historiske værker. Overordentlig nyttigt, men også lidt vanskeligt at holde styr på, fordi CS har så mange dagsordener og opgør undervejs både i tekst og noter.

Tematisk-geografisk omhandler bind I fire regioner: Tyskland, Central-og Østeuropa, Rusland og Østrig-Ungarn. Netop regioner, fordi de i hvert fald i udgangspunktet ikke kan identificeres som egentlige statsdannelse. Det, der interesserer CS, er således udviklingen frem mod de stater, der fra 1914-18 konfronterede hinanden (og andre). Hvad var det for økonomisk-sociale, klasse-mæssige, politiske og nationale processer, der formede det europæiske statsbillede?

Det bliver på mange måder en fortælling om feudalismens og kapitalismens ulige og ujævne udvikling, hvor CS sammenligner med England som kapitalistisk frontstat. Det bliver også en fortælling om de mange “Sonderwege” til kapitalismen og moderne statsdannelse, om de historiske strukturers træghed med forholdet mellem bønder og agrar overklasse som en determinerende faktor, og endelig bliver det en fortælling om den absolutistiske statsmagts forskellige roller i udviklingen. Fremstillingens styrke ligger også i den konsekvente inddragelse af krigenes, militærets og bureaukratiets rolle. For Tysklands vedkommende følger CS regionens udvikling “fra et vakuum i Europa til kontinentets stærkeste politisk og økonomiske magt”. (s. 177). I anden halvdel af 1800-tallet blev Tyskland forenet i en nationalstat “og den nye industrielle kapi-

talisme samtidig absorberet i den be-stående dominansstruktur. De to besiddende klasser, de preus-siske junkere og de rhinlandske kapitalister, forenedes i en blok beskyttet og ledet af staten". (s. 237). Det var en stat, som gennem sociale reformer samtidig søgte at tage brodden af den hastigt voksende arbejderbevægelse, og som helt frem til verdenskrigen formåede at fastholde arbejderbevægelsen som en politisk marginaliseret bevægelse. Der var efter CS' mening i årtierne indtil Første Verdenskrig en fatal modsætning mellem den hurtige, dynamiske økonomisk-sociale udvikling og den forstenede politiske struktur. Fatal, fordi den havde eftervirkninger ind i mellemkrigstiden.

CS har en meget interessant gennemgang af den endeløse diskussion om en tysk "Sonderweg", der stiller sig som opgave at forklare, hvorfor det hele endte i nazisme, ny verdenskrig og Holocaust. Uden at gå nærmere ind i CS' omfattende analyse, kan man vist sige, at han med sine slutformuleringer: "Vejen var lagt frem mod verdenskrig og borgerkrig", (s. 337) nærmer sig det, han ellers så ivrigt bekæmper, determinisme.

Med de lange kapitler om Øst- og Centraleuropa og om det østrig-ungarske dobbeltmonarki bevæger CS sig ind på områder, hvor han besidder kompetencer, der kun deles af ganske få her til lands. Hvor kapitlet om Tyskland er forholdsvis traditionelt, får vi her meget nyt og aktuelt relevant at vide. Mange af os er på Herrens Mark, når vi skal forstå de historiske rødder til nuti-

dens begivenheder. Her kommer CS til hjælp med kyndige indføring i de enkelte landes eller regioners lange historiske processer helt tilbage fra det (øst)romerske imperiums opløsning. Den kan han gennemføre i kraft af et indgående kendskab til centrale forfattere og til de debatter, som historikere og politologer førte bag det tidligere jerntæppe. Hele denne geografisk kolossale del af Europa er gennem de seneste århundreder blevet gennemkrydset af sociale, religiøse, nationale og politiske strømninger, som har hæmmet fremkomsten af stabile statsdannelse af den vesteuropæiske type, og som resulterede i en meget ujævn social-økonomisk modernisering. Områdets absolutistiske stater fik ikke den samme rolle i kapitalismens fremvækst, som tilfældet var i Vesteuropa, og de stærke sejlivede godsejer-bonde relationer hæmmede udviklingen af et dynamisk borgerskab. I mange henseender blev det østrig-ungarske dobbeltmonarki fra 1867 til 1918 "Europas sociale og nationale laboratorium" (s. 635) med et utal af nationale og sproglige konflikter. Dette imperium dækkede et område, der rakte fra dele af det nuværende Polen, over Tjekkiet, Østrig, Ungarn til størstedelen af Balkan og de nordlige dele af Italien. Det blev holdt sammen af en bureaukratisk absolutisme, men var på langt sigt dømt til sammenbrud. Første Verdenskrig blev her som mange andre steder den udløsende faktor.

CS er især interesseret i den særlige variant af marxismen, som fik navnet "austromarxisme", en marxisme, der navnlig

udmærkede sig ved at tage det nationale spørgsmål alvorligt og ved at udvikle en slags model for, hvorledes socialister skulle leve med og i et multinationalt samfund. Austromarxismen fik i en kort periode i mellemkrigstiden en rolle som en art formidler mellem den leninistiske bolsjevisme og den nordvesteuropæiske socialdemokratisme. Østrig udmærkede sig yderligere gennem fremkomsten af en kristelig-social bevægelse med stærke antisemitiske islæt og med en leder og en ideologi, der inspirerede Adolf Hitler.

Når det gælder analysen af Rusland, er CS ikke helt så meget på hjemmebane. Men han er som alle andre optaget af, hvorledes det gik til, at det blev denne "underudviklede stormagt", der lagde ryg til den bolsjeviske revolution. Til det formål trækker han på den lange række af udviklingsforskere, og han slutter sig overvejende til Teodor Shanins "anti-evolutionistiske" opfattelse. I mange henseender var Rusland et geografisk og socialt monster med en overudviklet stat og en kompleks klassestruktur præget af en tung historisk arv af modsætninger mellem gods-ejere og bønder ved siden af en forholdsvis moderne industri sektor med et industriproletariat under hastig radikaliserings. Den sen-zaristiske modernisering kunne ikke føre landet op på et økonomisk og politisk stade, der kunne sammenlignes med Tyskland. Det var Lenins styrke, at han gennemskuede landets faktiske svaghed og ikke mindst, at han efter revolutionen i 1905 inddrog bønderne i sit revolutionære projekt.

Med dette bind skriver CS sig ind i de store internationale udviklings- og overgangsdebatter, som historikere og andre samfundsforskere har ført gennem det seneste halve århundrede. Læsningen kræver tid og tålmodighed. For der er ikke mange bøger eller artikler inden for denne temakreds, der har undgået CS' opmærksomhed. Med et værk på over 1000 sider er det et urimeligt forlangende at ønske sig mere. Men man kunne man godt have undværet en del af de lange afsnit af forholdsvis traditionelt historisk tilsnit til fordel for mere indgående overvejelser om f. eks. religionens og de sociokulturelle forholds betydning for de forskellige veje, som udviklingen tog. Når de mange sider er læst og fordøjet, har man det indtryk, at CS allerede med dette bind i dansk og for så vidt også international sammenhæng har ydet en usædvanlig og imponerende indsats. Der er skabt store forventninger til bind 2 og 3.

Niels Finn Christiansen

Den dødsmerkede A-presse

Preben Hansen: *Farimagsgade. Tyve år ved en dødsmerket presse. Journalist og redaktør 1945-1965.*

SFAH's Skriftserie nr. 53, 2013. 247 ill. s., 199 kr. ISBN 978-87-87739-16-0.

Den 22. juli 1996 kunne den socialdemokratiske presse fejre en bemærkelsesværdig rund fødselsdag. 125 år tidligere havde Louis Pio udsendt det første nummer af ugebladet

Socialisten, som året efter, d. 2. april 1872, blev dagblad. Fra d. 10. maj 1874 blev det rekonstrueret som *Social-Demokraten*, og dette navn blev fastholdt i 85 år, indtil det d. 2. april 1959 ændredes til *Aktuelt*. Men 125-årsdagen blev fejret med betegnelsen *Det fri Aktuelt*, som avisen havde fået d. 3. maj 1987. Året efter fødselsdagen blev den imidlertid relanceret med det forrige navn, så fra 8. august 1997 og indtil den socialdemokratiske arbejderbevægelse udgav det allersidste nummer af sit dagblad d. 6. april 2001, hed avisen påny *Aktuelt*.

Fra den danske arbejderbevægelses fødsel har dens presse været en altafgørende og tæt sammenvævet del af den faglige og politiske kamp og konsolidering, der gav *De samvirkende Fagforbund (LO)* den internationalt set enestående organisationsprocent og gjorde *Socialdemokratiet* til regeringsbærende parti i store dele af det 20. århundrede. Pressens betydning som agitator og talerør for hele bevægelsens historiske udvikling og styrke lader sig næppe overvurdere. Det var gennem *Social-Demokraten* og et tæt forgrenet net af lokalaviser og aflæggerblade, at partiet og fagforeningerne bredte deres klassebevidste politik ud til alle hjørner af det danske samfund.

I det meste af sin levetid ejedes den socialdemokratiske presse af den række af "kontraherende foreninger" – fortrinsvis københavnske fagforeninger, der i 1874 var trådt sammen om at redde *Socialisten* fra en truende konkurs. Disse valgte fra 1877 en kontrolkomité på oprindeligt tre

medlemmer med ansvaret for både den organisatoriske og politiske ledelse. Som hovedregel var de fremtrædende fagforeningsformænd, ofte med en lang funktionsperiode. Den gamle pioner, murer C.C. Andersen var formand fra 1877 til 1932, mens hans makker fra Pio-oppositionen, skomager Chr. Hørdum, stod for den daglige ledelse som forretningsfører 1877-1910. Den socialdemokratiske presse var således i høj grad underlagt et centralistisk styre af bevægelsens topfolk. Nok så vigtigt er det dog at bemærke, at dens medarbejdere i hovedstaden og provinsaviserne i høj grad også indtog nøglepositioner i fællesorganisationerne og som kandidater ved de landspolitiske og kommunale valg, mens den socialdemokratiske bevægelse uimodståeligt bredte sig ud over landet.

Den socialdemokratiske presses betydning indgår naturligvis i de større partihistorier og i enkelte jubilæumsskrifter og biografier, men der savnes fortsat en samlet forskningsbaseret analyse. Aviserne er grundigt registreret af Willy Marquardt i 1975 og i Niels Thomsen & Jette Søllinges *De danske aviser 1634-1991, bd. 2 og 3*. Og som den nyeste sammenhængende fremstilling skal anbefales Henning Grelles teemaartikel om *Fagbevægelsen og A-pressen* i andet bind af LO's 100 års festskrift, *I takt med tiden. LOs historie 1960-1997*. 1998, s. 538-563. Grelles oversigt kan i sagens natur ikke få de sidste tre år af avisens levetid med, men giver et kortfattet indblik i de organisatoriske problemer, der blev umiskendelige fra slutningen af

1950'erne, og i de mere og mere kostbare, af LO finansierede bestræbelser, der blev gjort for at redde den socialdemokratiske bevægelses kriseramte tale-rør. Og hermed er vi omsider nået frem til genstanden for nærværende anmeldelse, Preben Hansens erindringer fra sit liv som journalist og redaktør ved "en dødsmerket presse".

Preben Hansen blev født i 1925 og voksede op i en socialdemokratisk familie på Vesterbro. I 1945 blev han journalist-elev ved *Helsingør Social-Demokrat*, og som værnepligtig blev han året efter knyttet til Hærens Pressetjeneste. I 1948-55 var han journalist ved Social-Demokraten i Nørre Farimagsgade og vendte tilbage hertil 1959-61 efter i fire år at have været redaktør for *Trade Union Information Bulletin* under OEEC i Paris. I 1962 udpegedes han til administrerende chefredaktør ved den stærkt skrantende *Fyns Social-Demokrat*, og da denne led bladdøden, vendte han endnu engang tilbage til Farimagsgade i 1964, nu forfremmet til politisk chef-redaktør. Af årsager, vi skal vende tilbage til, opsagde han imidlertid året efter sin toppost – og med den forlod han A-pressen. Januar 1966 tog han hul på en diplomatisk karriere som presseattaché i Washington, og siden blev han ambassadør i først Algeriet og derpå Tunis. Denne side af Preben Hansens liv må dog afvente et tredje bind erindringer – det første om barndommen og den tidlige ungdom på *Enghaveplads* udkom i 2009.

Preben Hansens bog giver et velhusket og velfortalt indblik i vilkårene og journalistikken ved den socialdemokratiske

presse i tyve år. Den rummer omtaler og karakteristikker af et meget stort persongalleri, som registret giver en god nøgle til. Nogle kan forekomme ret privataneddotiske, mens andre tegner interessante facetter af periodens fremtrædende politikere, fagforeningsformænd og pressefolk, f.eks. af den nære ven Per Hækkerup. Og samlet gives der et levende indblik i hele det integrerede miljø omkring A-pressen, lige fra dækningen af rigsdagspolitikken til ølforbruget efter deadline.

Preben Hansen kan naturligvis ikke udfolde endsige analysere alle sine historier, men han har en klar, problemorienteret tilgang til mange af sine oplevelser. Centralt i bogen står forklaringen på, at han til stor overraskelse for omgivelserne brat forlod bladet på toppen af sin karriere i 1965. Gennem beskrivelsen af det byzantinske system af chefredaktører, der var bygget op, formidles et spændende indblik i interesse-modsætningerne i bevægelsens top om valget af en kriseløsningsstrategi for bladet. Claus Becker var ansvarshavende redaktør for søndagsudgaven (der var A-pressens guldæg), Hylander var ansvarshavende chefredaktør, Preben Hansen var politisk chefredaktør og Ivar Nørgaard var administrativ chefredaktør! Da Ivar Nørgaard blev minister, endte det med, at Bent Hansen, som var fagbevægelsens kandidat, overtog hans stilling. Så da Preben Hansen forudså, at det ville modarbejde den for ham altafgørende prioritering af det partipolitiske, valgte han at stoppe.

Selv om erindringerne slutter

i 1965, rummer bogen dog i sit afsluttende kapitel, betitlet *Den sene død*, en række spændende perspektiver og overvejelser over, hvorfor det gik som det gik. Heri (og i øvrigt også mange andre steder i bogen) kommer også forfatterens sans for A-pressens historiske udvikling til udtryk. Han supplerer ofte sine erindringer og scrapbøger med kontrolopslag i bladets velbevarede arkiv og sætter her et eksempel til efterfølgelse. Preben Hansens bog dækker ikke behovet for en grundigere forskning i arbejderpressens historie, men den kan i sig selv bidrage med kød og blod samt forfriskende indsigt til de tørre, registrerende oversigter, der findes. Måtte den også bidrage til mere grundlæggende forskning i denne vigtige side af arbejderbevægelsens historie.

Erik Strange Petersen

Morten Thing og Jyllands-Posten

Morten Thing: Jyllands-Posten, diktaturet, krystalnatten og jøderne.

Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 56. RUC, Roskilde 2013. 90 s., Pris: Kan downloades gratis som PDF (<http://ojs.ruc.dk/index.php/skr/index>).

ISBN: 978-87-7349-589-0.

Morten Thing er kulturhistoriker og forskningsbibliotekar ved Roskilde Universitetsbibliotek. Han sætter kursen for sit hæfte ved at give det titlen *Jyllands-Posten, diktaturet, krystalnatten og jøderne*. Herefter farer det velskrev-

ne værk afsted over 90 sider, inddelt i 11 kapitler af meget varierende længde. Undervejs fører det til formidlingen af væsentlige oplysninger – men desværre sker det med en meget mangelfuld disponering.

Jyllands-Postens (JP's) holdninger til demokrati, fascisme, nazisme, jøder, racisme, afro-amerikanere og afrikanere er alle med i hæftets uddrag og analyser. Det er et stort plus, at perioden før 1933 er inddraget i vurderingen af avisens holdninger til de forskellige temaer. Det giver et klarere billede af brudene og kontinuiteten i avisens linje.

De to stærkeste aspekter af hæftet er gennemgangen af JP's varierende holdninger vedrørende jøder og avisens antidemokratiske argumenter. Det er interessant læsning at konstatere, at avisen i 1920'erne så jøderne i en racebiologisk optik garneret med klassiske stereotyper om finansjøderne, der vil overtage hele verden. Med Hitlers magtovertagelse står avisen dog i et vadested, og avisen stopper med at se 'Jøden' i et ensidigt, antisemitisk verdensperspektiv, altså at alle jøder ens, men snarere i et nationalt betinget perspektiv, der blandt andet er styret af minoritetens rolle og muligheder i det enkelte land. Væsentligt er det også, at JP ikke mener, at jødeforfølgelserne vil kunne importeres til Danmark. I Krystalnattens kølvand vender avisen dog tilbage til de uskønne argumenter, hvor JP mener, at jøderne som folk burde emigrere til en udpeget koloni.

Avisen var en klar fortaler for periodens antidemokratiske kræfter, og de to mest be-

nyttede argumenter i avisen, som fremstillet af Thing, var at demokratiet manglede handlekraft og ikke kunne forsvare Europa mod kommunismen. I gennemgangen af dette aspekt fornemmes 1930'ernes fascination af det antidemokratiske og den stærke frygt for kommunismen, der i JP's optik kunne retfærdiggøre det tyske fravalg af demokrati.

Desværre savner hæftet en del af den grundlæggende struktur og information, man forventer sig af en historisk gennemgang. Resultatet er en foranalyse, der rummer mange gode momenter til yderligere undersøgelser, men har flere grundlæggende mangler.

Det største afsavn er en klar og tydelig problemstilling. Hæftets første sætning "Jyllands-Postens mulige antisemitisme i mellemkrigstiden har tidligere været genstand for en del debat", er sammen med titlen læserens eneste pejlemærker for Things formål, men desværre begrundes det ikke i indledningen, hvorfor spørgsmålet tages op igen.¹ Som hæftet skrider frem bliver det tydeligt, at et væsentligt formål også er, at analysere de antidemokratiske tendenser, som de fremstod hos Jyllands-Posten fra 1920-1938. Denne anmelder savnede også en bibliografi, selvom fodnoterne er udførlige.

Samtidig står vi uden en indføring i, hvad antisemitisme egentlig er. I titlen indgår også 'diktaturet', men hvilket diktatur er der tale om, for Thing fører os igennem JP's holdninger til både det kommunistiske, fascistiske og nazistiske – ja selv det rumænske diktatur. Måske er det diktaturet som

begreb, han mener?

Derudover savner vi det generelle overblik over, hvor mange skribenter der egentlig skrev nedladende om jøderne og demokratiet i perioden. Var det en hovedtendens i JP eller var det ikke, og affødte artiklerne læserbreve?

Citationstrangen hos forfatteren har været stærk, og det vurderes at mere end halvdelen af hæftet udgøres af uddrag og citater, hvilket stiller den udmærkede analyse tilsvarende vagt på grund af dens svage vægtning i hæftet. Kildeuddragene er velvalgte, og enhver der ønsker at vide mere om emnet vil få meget forørende her, der kan bygges videre på.

Ser man ud over disse grundlæggende mangler, står der et lille værk tilbage, som er yderst interessant i sin belysning af JP's holdninger til de i dag så kontroversielle sider af 20'erne og 30'erne. Det er anbefalelsesværdigt som en introduktion til flere aspekter af JP's holdninger i 1920'erne og 1930'erne. Et emne der godt kunne bære en større og mere systematisk gennemgang.

Jacob Halvas Bjerre

Note

1. Se bl.a. Stræde, Therkel (2009): *Jødehad i danske medier*, Brandts Danmarks Mediemuseum, Odense og Hansen, Søren Toft (1997): *Mellem demokrati og diktatur – Jyllands-Posten i 1930'erne*, bragt i *Historie*, Jysk selskab for historie, Århus

Krise til opsang

Mikkel Bolt: Krise til opstand.

Noter om det igangværende sammenbrud.

Antipyrine: Aarhus, 2013.

189 s., 160 kr.

ISBN 978-87-93108-01-1

Den globale krise og de mange sociale oprør på tværs af verden i de senere år er efterhånden reflekteret i en række bøger. I bogen *Krise til opstand* giver Mikkel Bolt sit bud på tingenes tilstand og mulighederne for radikal forandring. Samtidig formulerer han kritik af centrale skikkelser i den aktuelle marxisme.

Bolt ser med inspiration fra Robert Brenner de seneste 40 års udvikling som “én lang nødlanding, hvor kapitalismen har kørt i tomgang” (side 37). Der har ikke været solide økonomiske opsving i denne neoliberale periode og for arbejderklassen har det været en lang lidelseshistorie med nederlag og tilbagegang. Tillige er modsætningerne i kapitalismen blevet skærpet på grund af den “biosfæriske nedslidning” (side 52), der sætter helt grundlæggende spørgsmålstejn ved menneskers overlevelse i en kapitalistisk fremtid. Bolt fremstiller på dette grundlag den aktuelle udvikling som en kurs mod barbari og alternativet “er selvfølgelig en revolution” (side 57).

Hvordan går det så med revolutionen? Ikke særlig godt i Bolts optik. Den neoliberale ideologi har fået revolutionen til at forsvinde diskursivt og forbrugskulturen har reduceret revolutionen til ufarlige spørgsmål om mode og overfladisk livsstil. Neoliberalismens fremmarch har i det hele taget været ensbetydende venstrefløjens annullering som re-

volutionær modmagt til kapitalismen. Arbejderklassen er i dag “totalt fragmenteret og stum” (side 84). Men så alligevel ikke.

For “i 2011 blev verden så pludselig scene for protester, som i intensitet og omfang langt overgik noget andet i de seneste 40 år” (side 87). Og protesterne er fortsat efter 2011. Arbejderklassen er igen blevet aktiv og synlig på globalt plan. Bolt peger i denne forbindelse særligt på det, der ofte kaldes det arabiske forår, samt på Occupy-bevægelsen, sociale oprør i Europa og arbejderkamp i Kina. Den aktuelle situation er derfor radikalt anderledes end for blot 5 år siden: “selvom der er sket tilbagegang siden 2011, er der ikke tvivl om, at der har fundet et brud sted. Nu er det blevet muligt at udøve modstand” (side 150). Revolutionen er igen nær, men bliver også mødt af stærke kontrarevolutionære kræfter.

I bogens sidste kapitel tematiserer Bolt centrale venstreintellektuelle analyser, blandt andre Slavoj Žižek, Michael Hardt og Antonio Negris. Vurderingerne er udpræget negative. Disse kritiske tænkere misforstår kapitalismen og revolutionen. Ifølge Bolt bidrager de snarere til problemet end til løsningen. Bolts mål er kommunisme i klassisk marxistisk forstand og midlet er destruktionen af kapitalismen: “Ruinerne bliver ved med at hobe sig op, og kun den revolutionære klasse kan gennemføre det afgørende angreb på kapitalismen” (side 186).

Krise til opstand rummer gode og velskrevne passager, men samlet set er den ikke vellyk-

ket. Bogen lever ikke op til sin egen målsætning og giver misvisende billeder af den aktuelle virkelighed og kritiske teori.

Bolts ambition er at kombinere teori og praksis, sådan at de teoretiske analyser forankres i “kritikken af hverdagslivet” (side 20). Det lykkes ikke. Bogen er skrevet på dansk og henvender sig derfor til danskere, men mange af bogens pointer om neoliberalismen strider direkte mod virkeligheden i Danmark. Virkeligheden står selvfølgelig til diskussion, men Bolt giver blandt andet en empirisk situationsrapport, som på afgørende punkter er skæv i forhold til udviklingen her i landet.

Bolt tegner et billede af neoliberalismen som ensbetydende med faldende reallønninger, smalhals i forbruget, aftagende beskæftigelse og omfattende statslige nedskæringer. Hermed ser han bort fra udviklingen i 1994-2008, som i Danmark var præget af præcis det modsatte. Bolts pointer er ligeledes misvisende, hvis vi ser på de seneste 40 år som helhed, selv om der har været en markant tendens til faldende økonomisk vækst gennem hele perioden. Der har trods alt været vækst og denne vækst er ikke kun landet i de rigestes lommer.

Hans diagnose af et totalt forfald er ligeledes svær at opretholde i en situation, hvor stærkt stigende boligpriser og svulmende pensionsfonde har ført til massive velstandsstigninger i brede lag af den danske befolkning. Også på denne side af finanskrisen.

Bolts analyser er ensidigt negative, hvilket kan være rele-

vant for bestemte grupper og i særlige dele af verden, men de er ikke relevante for det store flertal af danskere.

Bogen er i det hele taget fuld af abstraktioner og generaliseringer, der har meget lidt med hverdagslivet at gøre. Han springer rundt i verden og jonglerer skræmmende med kategorier som arbejderklassen, borgerskabet, klassekamp, proletarer og (kontra)revolution. Begreber som disse er meget langt fra aktuelt hverdagsliv i brede befolkningslag. Bolt kommer aldrig tæt på typisk hverdagspraksis i sin bog. Det er en højteoretisk affære, som sandsynligvis kun vil appellere til en meget snæver kreds af klassiske marxister.

Bolts analyser er altså problematiske. Og i bogens sidste kapitel vokser problemerne yderligere. Opsangen til centrale venstreintellektuelle er simpelthen urimelig. Žižek, som har et meget omfangsrigt og rigt facetteret arbejde bag sig, affærdiges af Bolt på grundlag af en enkelt kort artikel. Som i øvrigt læses bogstaveligt, selvom Žižek, ligesom mange andre kritiske teoretikere, har hang til provokationer, dekonstruktioner og ironi.

Hardt og Negri får tilsyneladende en mere fair behandling, idet Bolt refererer til alle deres centrale værker, men hovedparten af det, han skriver om deres arbejde, er til gengæld ukorrekt.

Det er ikke rigtigt, at revolutionen ifølge Hardt og Negri "nærmest automatisk finder sted eller allerede har fundet sted" (side 172-3). Det er heller ikke korrekt, at Hardt og Negri ikke læser de aktuelle pro-

tester "i forhold til spørgsmålet om den faldende profitorate, krisen og den lange neoliberale nød-landing" (side 171). Hardt og Negris læsning af den aktuelle protestcyklus er bestemt heller ikke "helt løsrevet fra enhver historisk dimension" (side 173). Hardt og Negris arbejde er netop et aktuelt og igangværende bud på en historisk materialisme og kriseteori, der ikke er deterministisk.

Hensigten med bogens sidste kapitel er vel at forøge værdien af Bolts analyser ved at fremhæve dem positivt i sammenligning med nogle af de mest fremtrædende venstreintellektuelles arbejde. Men på mig virker det modsat. Jeg sidder efter end læsning af bogen tilbage med en klar oplevelse af, at eksempelvis Žižek, Hardt og Negri har meget mere at byde på end Bolt.

Peter Nielsen

MEGA Gesamtausgabe Bd. III/30

Karl Marx-Friedrich Engels Gesamtausgabe (MEGA) Bd. III/30. Herausgegeben von der Internationalen Marx-Engels-Stiftung Amsterdam. Friedrich Engels Briefwechsel Oktober 1889 bis November 1890. Bearbeitet von Gerd Callesen und Svetlana Gavril'cenko. Under Mitarbeit von und, Akademie Verlag Berlin 2013, XXIII & 1512 s., 199,95 euro, ISBN 978-3-05-006024-8

Når det foreliggende dobbelt-bind af MEGA lander med et brag på recensentens bord, rejser spørgsmålet

sig uvilkårligt – hvad skal det gøre godt for? Ved nærmere bekendtskab viser MEGA-bindene, der rummer Engels' brevveksling gennem et års tid, 1889-90, sig at være relevante i flere henseender inklusive problemstillinger i begyndelsen af det 21. århundrede, hvor arbejdere i den nyindustrialiserede verden står over for lignende udfordringer, som konfronterede arbejderne i 1800-tallets industrialiserede verden – udfordringer som faglig organisering, politisk organisering, undertrykkelse, rettigheder og pligter, demokrati og politiske alliancer, international solidaritet, m.m. Den fornyede interesse for arbejderhistorie kan i MEGA-projektet finde både inspiration og et væsentligt kildegrundlag at arbejde ud fra.¹

MEGA-projektet repræsenterer som helhed en historisk-filologisk kraftpræstation. Det videnskabelige og forskningsmæssige maratonløb har flere gange har ramt muren. Ikke mindst den, der i 1989 var ved at tage pusten fra projektet, men trods alle forhindringer ser projektet ud til at komme i mål, og i 1993 blev nye udgivelsesprincipper lagt til grund for fortsættelsen.

Marx Engels Gesamtausgabe omfatter fire afdelinger: Første afdeling rummer værker, artikler og udkast; anden afdeling rummer *Kapitalen* og forarbejderne til den; tredje afdeling rummer brevveksling og fjerde afdeling indeholder uddrag og notater.

Det foreliggende dobbelt-bind befinder sig i tredje afdeling (III, 30). De er redigeret af Gerd Callesen og Svetlana Gavril'cenko med Regina Roth og Renate Merkel-Melis

som medarbejdere. Gerd Callesen er tidligere forskningsbibliotekar på ABA og kendt som flittig bidragyder til *Arbejderhistorie*.

Brevene er indsamlet fra en lang række arkiver og biblioteker verden over – de fleste fra arkiver i Berlin, Amsterdam og Moskva – og opsporingen og indsamlingen har krævet en kæmpeindsats. Det ene dobbeltbind (s. 645-1512) "Apparat" indeholder en 32-siders introduktion ved Gerd Callesen, der øser af sin omfattende viden om arbejderbevægelsens historie, nationalt og internationalt, og giver en interessant vurdering af den personkreds, Engels korresponderede med.

Resten af det digre "Apparat"-bind rummer udførlige kommentarer til de enkelte breve med oplysning om brevens ophavssituation og overleveringshistorie det papir, brevet er skrevet på m.m., korrekturbemærkninger, "Variantenver-zeichen" og opklarende angivelser – alt meget detaljeret. Bindet afsluttes med et omfattende register over personer, litteratur, organisationer, bilag og faksimilegivelser. Redaktionen blev afsluttet i maj 2012.

Det første bind (s. 1-640) rummer korrespondancen fra den aldrende Friedrich Engels (1820-1895) dækkende tidsrummet fra 1. oktober 1889 til 30. november 1890, hvor han korresponderede med omkring 130 personer i 13 lande. Brevvekslingen omfattede ca. 500 breve, hvoraf kun 406 foreligger, 289 af brevene er til Engels og 116 fra ham. 172 af brevene til Engels er førstegangsudgivelser og af dem offentliggøres 19 for første gang på original-

sproget.

For brevskriveren må de mange breve i sig selv have været noget af en præstation – at skrive og besvare. Engels kunne den 28. november 1890 fejre sin 70-års fødselsdag, en begivenhed, der i sig selv udløste en livlig brevveksling.

Engels påtog sig også at videreføre den omfattende korrespondance, som Karl Marx havde ført indtil sin død i 1883. Desuden genudgav han i perioden *Det kommunistiske manifest*, forsynet med forord og tilblivelseshistorie. Han bidrog også jævnlige artikler til betydende socialdemokratiske tidsskrifter – især de tyske – som f.eks. det teoretisk orienterede *Die Neue Zeit* og det i Tyskland forbudte *Der Sozialdemokrat*. Det lå ham også stærkt på sinde at få udgivet tredje bind af *Kapitalen* – Marx' økonomiske hovedværk.

Knap halvdelen (44 pct.) af brevene blev udvekslet med Engels' nærmeste, som Marx' datter og svigersøn Laura og Paul Lafargue, og fremtrædende ledere i tysk arbejderbevægelse og deres familier, såsom familierne Bebel og Liebknecht, og enkeltpersoner som Karl Kautsky, Friedrich Adolph Sorge, Eduard Bernstein og Marx' datter Eleanor Marx-Aveling.

Engels knyttede også i perioden nye forbindelser til folk, der i hans sidste år skulle blive betydningsfulde for ham som den østrigske socialdemokrat Victor Adler, og den italienske marxist Antonio Labriola. Korrespondancen med tyske socialister og intellektuelle er den mest omfattende, dernæst kommer den med franske socialister og fagforeningsfolk. En-

gels korresponderede dog ikke udelukkende med ledende socialister og intellektuelle, men følte sig også forpligtet til at svare folk, der bad ham om råd i dette eller hint anliggende. Korrespondancen giver både indsigt i Engels' politiske og private forhold.

De 14 måneder, korrespondancen dækker, var indrammet af to epokegørende begivenheder i den internationale arbejderbevægelse, nemlig oprettelsen af II. Internationale i sommeren 1889 i Paris i 100-året for den store franske revolution og afholdelsen af Internationalens anden kongres i 1891 i Bruxelles. II. Internationale fik institutionaliseret kongressen som den tilbagevendende begivenhed, der samlede den internationale arbejderbevægelse. Den første kongres vedtog at gøre 1. maj til bevægelsens internationale kamp- og festdag og sætte kampen for normalarbejdsdagen, eller 8 timers arbejdsdagen, i højsædet.

II. Internationale var mere en videreførelse af I. Internationale (1864-1872/76) af navn end af gavn. Arbejderbevægelsen havde i mellemtiden udviklet sig fra spredte sektioner rundt om til nationalt baserede bevægelser med politiske partier og faglige organisationer. Det satte nye betingelser for Internationalen, men Engels frygtede, at de stridigheder mellem anarkister (med russeren Michail Bakunin i spidsen) og socialister (med Karl Marx i spidsen), der bidrog til at lægge I. Internationale i graven, ville blive genoplivet med II. Internationale. Han forholdt sig derfor skeptisk til en ny Internationale, men gav efter for presset fra bevægelsen

og deltog i planlægningen af kongresserne i 1889 og 1891.

I interregnummet mellem I. og II. Internationale var der fra forskelligt hold blevet taget initiativ til en ny Internationale. Det seneste, der førte frem til 1889, fandt sted i november 1888 i London på foranledning af de engelske Trade Unions. De stod i et vadested, hvor den såkaldte new unionism med ufaglærte i spidsen begyndte at markere sig og nærme sig de kontinentale fagforeninger i organisering og politisk udsyn. Fagforeningskongressen i London blev en forberedelse til den faglige kongres eller possibilistkongressen. Dansk fagbevægelse var repræsenteret i London 1888 ved formanden for De samvirkende Fagforeninger i København, Jens Jensen, og billedskæreren Pierre Christensen. De – eller i hvert fald Jens Jensen – besøgte ved den lejlighed Engels, der boede i Londons Eastend. Jens Jensen berettede om besøget i *Social-Demokraten*: “Vi blev meget venligt modtaget, og en livlig samtale kom snart i gang. Den drejede sig, som naturligt er, om arbejderspørgsmålet. Engels førte ordet, og udtalte sig med en sjælden livlighed, såvel om dagens brændende spørgsmål, som de forbigangne begivenheder. Og hvor interessant var det ikke at høre denne gamle mand udtale sig om vore store ideers sag. Jeg kan ikke undlade at fremdrage et lille træk af den pietet, hvormed Engels omfatter sin afdøde ven. I den rummelige dagligstue, i hvis midte et stort skrivebord havde plads, og hvis vægge delvist var skjulte af store bogreoler, fandtes et større smukt udført fotografi af Ma-

rx, der vakte alles beundring.”²

Netop skandinavisk fagbevægelse havde også taget initiativ til tværnationalt samarbejde og afholdt to skandinaviske arbejderkongresser i 1886 i Göteborg og 1888 i København. Det bidrog til at give dansk fagbevægelse legitimitet som international medspiller.

II. Internationales stiftende kongres udgik af to kongresser, der samledes på Bastilledagen den 14. juli 1889 i Paris. Fagforeningskongressen (possibilistkongressen) samlede 600 delegerede, mens den marxistiske kongres (guesdistkongressen) kunne mønstre 400 delegerede.

Dansk arbejderbevægelse var repræsenteret på begge kongresser. Jens Jensen og former Carl Schouby repræsenterede De samvirkende Fagforeninger på possibilistkongressen. Pierre Christensen og A. C. Meyer repræsenterede Socialdemokratisk Forbund, og Nicolaj L. Petersen Tysk Læseselskab og en række andre foreninger på den marxistiske kongres.

Den danske deltagelse var ved at gå i vasken, og først i sidste øjeblik kom de delegerede af sted. Det skyldtes den splittelse, der var under opsejling i Socialdemokratiet. En såkaldt revolutionær opposition havde markeret sig og gjorde modstand mod Socialdemokratiets taktisk betingede valg-samarbejde med partiet Venstre, noget der ved valget i 1887 havde ført til tab af de ene af de to mandater, partiet havde fået i Folketinget i 1884.

Samarbejdet med Venstre og mandattabet i 1887 udløste en korrespondance mellem Engels og de to danske socialdemo-

krater Gerson Trier og Nicolaj Petersen om revolutionær taktik. Den er i sin omtrentlige helhed udgivet for første gang i *Årbog for arbejderbevægelsens historie*.³

Tre af brevene er gengivet i dette bind af MEGA, Triers fra 8. december 1889 (50) på originalsproget dansk, som Engels læste og forstod, Engels' fra 18. december 1889 (57) på tysk og Engels notits fra april 1890 (136) på dansk. Engels havde erhvervet sine danskundskaber i forbindelse med undersøgelser af det nationale spørgsmål i Sønderjylland/Slesvig. Engels' brev til Trier er et udkast, og de ca. 70 rettelser understreger, at spørgsmålene, Engels rejste, lå ham stærkt på sinde. Denne korrespondance er særlig interessant ikke kun fordi den angår dansk arbejderbevægelse, men nok så meget fordi den drejer sig om principielle og teoretiske spørgsmål. Kernen i korrespondancen var, om et arbejderparti kunne samarbejde med andre partier eller ej. Det spørgsmål kunne ikke bare besvares med et ja eller nej, mente Engels, svaret måtte afhænge af den konkrete historiske sammenhæng, det pågældende ikke-socialistiske parti, karakteren af samarbejdet m.m. Gerson Trier gik derimod ind for en fuldstændig afvisning af ethvert samarbejde med et ikke-socialistisk parti.

Gerson Trier og Nicolaj Petersen var i november 1889 blevet ekskluderet af Socialdemokratiet, og i brevet til Engels fortalte Trier om eksklusionen og opregnede i tre punkter, hvad oppositionen havde opnået: “1) den har fremkaldt

diskussion og derved tilstrømning til partiets møder, 2) den har gennemtvunget partiets deltagelse i Pariserkongressen, 3) den har tvunget til opstilling af flere socialdemokratiske kandidater til rigsdagen end før.” (s. 94)

Engels udtrykte sin sympati med oppositionen, men mente, at det var fejlagtigt at gøre et taktisk spørgsmål til et principielt. På den anden side medgav han, at et parti som Venstre kunne et “wirklich proletarische Partei” ikke gå sammen med uden at miste sin klassekarakter, og han erklærede sig enig med Trier i, at arbejderklassens politiske herredømme ikke kunne opnås uden en “gewaltsame Revolution” – et synspunkt han senere modificerede.

Eksklusionen af oppositionen blev fordømt af Engels, som noget der kun hørte de hemmelige selskabers tid til. Et socialistisk parti af i dag (1889) ville det ikke falde ind at behandle en opposition, som det danske socialdemokrati havde gjort, og Engels satte trumf på ved at fastslå, at arbejderbevægelsen hvilede på kritik af de bestående samfund, kritikken var bevægelsens “Lebenselement”, hvordan kunne bevægelsen så selv unddrage sig kritik? Engels gik endog så vidt som til at erklære, at han ikke vil have noget imod “diesen Brief ganz zu veröfentkichen”.

De to breve giver et godt indblik i den livlige og uhildede meningsudveksling, der karakteriserede det socialistiske miljø. Engels kendte formentlig Gerson Trier og Nicolaj Petersen personligt. De to havde assisteret de danske delegerede under London-kongressen i

1888 og blev efter deres hjemkomst i januar 1889 de ledende teoretikere i oppositionen indenfor Socialdemokratiet. Fra april 1889 udgav oppositionen *Arbejderen. Socialistisk Ugeblad* og dannede senere en “Litterær socialistisk Forening”. Det blev i partiledelsen opfattet som partiskadelig virksomhed og forsøg på organisatorisk splittelse. Modsætningerne blev tilspidset i forbindelse med spørgsmålet om deltagelse i II. Internationales stiftende kongres i sommeren 1889 og mandede i november 1889 ud i eksklusion af Socialdemokratiet.

Styrkeforholdet mellem Socialdemokratiet og Det Revolutionære Socialistiske Arbejderparti, der var oprettet i januar 1890, blev afspejlet i den første majdemonstration, 1. maj 1890, hvor Socialdemokratiet regnede med deltagelse af ca. 30.000, mens de revolutionære ifølge *Arbejderen* kunne mønstre 300 deltagere.

Maj-dagen var udset til samlingspunkt for den internationale arbejderbevægelse, og den 1. maj skulle de røde faner veje over demonstrationer i hele den industrialiserede verden. Det projekt lykkedes over al forventning og bidrog til at skabe forhåbning om, at erbringen af magten i samfundet lå inden for en overskuelig fremtid, når blot arbejderne stod sammen.

I den sammenhæng er det værd at bemærke, at Engels betragtede arbejderbevægelsens fremgang ved valgene som udtryk for et bevidsthedsmæssigt skred, et skred hvis betydning overskyggede betydningen af den parlamentariske indflydelse.

Perioden var præget af opsving også i strejkebevægelsen – med storstrejker i Ruhr og blandt havnearbejderne i London. I England strejkede mere end 2,2 mio. arbejdere i perioden 1888-1893, i Frankrig 600.000 og i Tyskland 390.000.

Hele korrespondancen i det foreliggende bind bærer præg af den (gen)opbygningsperiode, den internationale arbejderbevægelse var inde i. Engels opfattede sig som rådgiver for bevægelsen og søgte at videreudvikle Marx’ teori – brevvekslingen med Gerson Trier er et eksempel. Engels genudgav også en række af sine egne og Marx’ tekster. Callesen vurderer, at denne genudgivelsesaktivitet samlet set kom til at udgøre en fælles tekstbasis, hvorfra II. Internationales marxisme kunne udvikle sig (s. 698).

Brevvekslingen tyder på, at Engels opfattede 1889/90 som et vendepunkt for den internationale arbejderbevægelse båret af den intensiverede strejkebevægelse og af kampen for forfatningsmæssige rettigheder. Meget tyder på, at Engels så rigtigt.

De vellykkede majdemonstrationer markerede arbejderbevægelsen som en international massebevægelse, og i Tyskland blev socialistloven (1878-1890) ophævet i september 1890, hvorved det tyske socialdemokrati kunne føre en legal tilværelse og afholde møder og kongresser m.m. Engels så socialistloven som en lærestreg, der havde givet bevægelsen indsigt i statens undertrykkende karakter og forståelse af egen position. Bl.a. derfor så Engels hen til den tyske arbejderbevægelse som den, der kunne tjene som forbillede for

andre landes arbejderbevægelser, men han frygtede som de tyske socialdemokrater selv, at bevægelsens fremgang ville provokere magthaverne, og at overmodige arbejderaktioner ville føre til en repression, som arbejderbevægelsen ikke kunne hamle op med.

Dansk arbejderbevægelse tog i høj grad tysk arbejderbevægelse som forbillede, og var som den udsat for repression. Den blev skærpet efter genrejsningen omkring 1880 med provisorisk lovgivning og et udvidet undertrykkelsesapparat frem til 1894 og 1901, hvor parlamentarismen blev indført.

1890 blev et fremgangsår for de danske socialdemokrater, der ved folketingsvalget i januar 1890 mere end fordoblede stemmetallet og fik tre mandater i Folketinget. Dertil fik Socialdemokratiet to mandater i Landstinget ved valgene i september 1890.

Engels så arbejderbevægelsen som en revolutionær bevægelse og diskuterede i sine breve betydningen heraf for den vækst, der prægede bevægelsen og pegede frem mod en massebevægelse. En af farerne ved massebevægelsen så Engels i splittelser, og han anbefalede åbne diskussioner internt i partiet for at komme til splittelser i forkøbet.

Han kunne i den henseende trække på erfaringer fra dansk arbejderbevægelse, der dog ikke kunne betegnes som en massebevægelse i 1889/90, men alligevel var blevet splittet. Denne splittelse blev også markeret internationalt på II. Internationales anden kongres i Bruxelles 1891, hvor Nicolaj Petersen aflagde "Rapport sur le Mouvement Socialiste en

Danemark présenté par Le Parti Socialiste Revolutionnaire", mens Socialdemokratiet ved partiformand P. Knudsen, Sigvald Olsen og Martin Olsen aflagde "Bericht der Sozial-Demokratie in Dänemark".⁴

Engels så arbejderbevægelserne i de store lande – Tyskland, Frankrig og England – som afgørende for den internationale udvikling og for magtovertagelsesproblematikken, mens bevægelserne i de mindre lande blev betragtet med en vis skepsis.

Brevene i det foreliggende bind repræsenterer ikke nye epokegørende indsigter, der kan føre til videnskabelige landvindinger i Marx-Engelsforskningen, men de er vigtige som supplerende kildemateriale til den internationale arbejderbevægelses historie i perioden.

Søren Federspiel

Noter

1. Jf. om den fornyede interesse for arbejderhistorie: Marcel van der Linden: *Workers of the world. Essays toward a global labor history*, Brill, Leiden 2011.
2. *Social-Demokraten*, 13. november 1888.
3. Gerd Callesen: "Om revolutionær taktik. Korrespondancen mellem Friedrich Engels, og Gerson Trier og Nicolaj Petersen 1885-, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 3, 1973, s. 109-141.
4. I Socialdemokratiets arkiv, kasse 244, læg. 2, ABA.

Dystopiernas seger

Johan Stenfeldt: Dystopiernas

seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt, Agerings bokförlag, Lund 2013, 428 s. ISBN 978-91-86119-18-8

Totalitarisme er et ord, som lugter af efterkrig. Efter sejren over nazismen vendte den vestlige kapitalisme sig mod socialismen, ikke blot den som fandtes i Østblokken, men også den som fandtes indenfor rammerne af kapitalismen selv. Totalitarismens budskab var, at kun under kapitalismen, den liberale, havde mennesket frihed. Nazisme og socialisme var begge udgaver af totalitarismen, som kapitalismen måtte bekæmpe i frihedens navn. Ikke mindst Karl Popper og Hannah Arendt har skrevet sig ind i denne efterkrigstradition.

Den svenske historiker Johan Stenfeldt har i sin ph.d.-afhandling fra 2013 sat sig for at undersøge denne lugt af efterkrig i Sverige. Med et meget bredt kildemateriale analyserer han, hvordan totalitarismedebatten udvikler sig gennem efterkrigstiden. Ikke mindst avisdebatterne spiller en vigtig rolle i den historiske og begrebslige fremstilling.

Grundlæggende ser han ideebatten som en *dystopisk* debat. Den handler om, at set med kapitalistiske øjne og bevidsthed, så er der tre muligheder: fascisme/nazisme, socialisme/kommunisme eller kapitalisme. De to første er dystopier, mens kun kapitalismen kan udvikle egentlig (utopisk) frihed. Men sådan er det også set fra de to andre synspunkters udsigtstårn. Og da disse tre ideologier tegner de mest udbredte muligheder i efter-

krigstiden, låser de hinanden fast i det Stenfeldt kalder 'det dystopiske trilemma'. Det er en fast struktur. Indenfor denne opfattelse eksisterer der ikke noget fjerde. Dvs. det gør der naturligvis i virkeligheden. Der eksisterede fx socialdemokratiet i dets oprindelige form som en demokratisk vej til socialismen. Der eksisterede også kritik af kapitalismen for, at den var imperialistisk og havde det moralske ansvar for et manged hundred-årigt slaveri og undertvingelse af den såkaldte tredje verden. Man kunne altså fra et socialistisk udsigtspunkt sige, at den frihed, kapitalismen frembragte, kun gjaldt nogle områder, hvor der især boede hvide mennesker. Og også nazisterne så både den liberale kapitalisme og socialismen som historiske fejludviklinger, hvortil nazismen var et (utopisk) svar.

Det er en vigtig indsigt i Stenfeldts bog, at totalitarismedebatten fører til 'dystopiernes sejr' fordi den fastlåser deltagere i et 'trilemma', hvorfra man ikke kan komme ud. Han mener dog, at fx Zygmunt Baumans modernitetskritik er et muligt fjerde. Et sted hvorfra det moderne samfund kan kritiseres og vel at mærke en kritik, som rammer alle de tre ideologier som måder at opbygge modernitet på.

Ordet totalitarisme er muligvis opstået i Italien, hvor det i 1923 blev brugt i en kritik af Mussolinis politik, en politik, som ville give ham uindskrænket magt. Mussolini syntes så godt om ordet, at han optog det i sin retorik som et udtryk for selve den vilje, hvormed det fascistiske projekt skulle gennemføres. Eller det er måske

opstået i kritikken af Lenin allerede i 1919. Men vægten ligger på opfattelsen af folket som en totalitet, som udtrykker sin vilje gennem en diktator og ikke gennem fraktioner som under demokratiet. Men det har udover denne begrebslige side haft netop en kritisk side: det som en moderne stat ikke bør være.

Stenfeldts analyse udfolder sig herefter i en række perioder fra 1945 til 9/11. Gennem læsning af centrale værker og avisartikler undersøger han, hvordan den svenske offentlighed forholder sig til og udfolder totalitarismedebatten fra Viktor Kravtjenkos *Jeg valgte friheden* til Fukuyamas erklæring af historiens opbør.

En af de næsten faste bidragsydere til debatten var Herbert Tingsten, som – ligesom Hartvig Frisch – allerede i trediverne havde sammenlignet kommunismen og nazismen/fascismen, og havde fundet afgørende lighedspunkter. Da Kravtjenkos bog udkom på svensk i 1949 var Tingsten chefredaktør på *Dagens Nyheter*, og følte sig bekræftet i tæsen om at nazismen og kommunismen lignede hinanden i brutalitet og ufrihed. Den eneste forskel var racismen.

Tingstens analyse lagde op til en todelt verden, den koldes krigs fronter. Men der var dem, som fastholdt, at der var 'et tredje standpunkt'. I 1951 udkom således pjecen *Tredje standpunkten*, hvor flere forskellige, som ikke var kommunister, forsvarede en tredje position. Fx den svenske digter Karl Vennberg. Han mente ikke, at retssystemet i østblokken indfrie hans forventninger som socialistisk humanist, fak-

tisk lå det langt fra. Men han fandt ingen grund til at antage, at de anklagede statsfjender ikke var skyldige. Det tredje standpunkt var så at sige et demokratisk socialistisk standpunkt, men samtidig demonstrerede det en vis naivitet mht. til østblokken. Sovjet og dets nye allierede havde en troværdighedskonto at trække på efter Sovjets store indsats i kampen mod nazismen. Men problemet var ikke kun naivitet, det var også det, at den kolde krig, som byggedes op i samme periode havde det som sin måske vigtigste effekt at udradere muligheden for et tredje standpunkt. Første trin i analysen er denne overensstemmelse mellem totalitarismens forståelse og den vestlige interesse i den kolde krig.

Andet trin i analysen handler om situationen i 60ernes sidste halvdel. USA stod med begge ben i Vietnams mudder og USA kunne med stor ret ses som repræsentant for en imperialisme, som ikke helt var, hvad man kunne forvente af en liberalkapitalistisk stat. Hvad mere er, modstanden mod USA-imperialismen havde på en måde frembragt et nyt tredje standpunkt: den radikaliserede ungdom i Vesten var *både* imod sovjetkommunismen og den amerikanske imperialisme. Der var altså under USA's hegemoni vokset den tredje mulighed frem, som den kolde krig skulle umuliggøre. Stenfeldt peger bl.a. på afsløringen af IB, Informationsbyråen, som eksempel på, hvordan den kolde krig også *afmonterede* demokratiet. IB havde overvåget mulige ydre farer, som efterretningstjenester skal. Men det havde også overvåget lovli-

ge, hjemlige organisationer, som IB anså for *indre fjender*, fx Palæstina-grupper og FNL-grupper i Sverige. Var det, hvad man forstod ved *det åbne samfund*?

Samtidig var der indenfor ungdomsoprøret en kontinuitet i forhold til det kommunistiske standpunkt i to former. På den ene side terrorgrupper som Rote Armee Fraktion eller Brigade Rosse, der opgav den åbne og demokratiske kamp og i en konsekvens af, at 'systemet' selv var råddent, bevæbnede sig og håbede på en radikalisering i massesmålestok, som kunne bringe kapitalismen til fald. Og på den anden side var der de grupper, som sluttede op bag Mao Zedongs synspunkter i striden mellem Sovjet og Kina og så Kina som den ny utopi. I den svenske debat var det fx en vej, som forfatteren Jan Myrdal slog ind på, mens Olof Lagerkrantz repræsenterer den humanisme, Vennberg havde forsøgt at skabe plads til i 50ernes begyndelse.

Tredje trin i Stenfeldts analyse kommer med Sovjetunionens og østblokkens opløsning efter 1989. Nu var truslen fra kommunismen væk, var vi så kommet til målet? Var historien slut som Francis Fukuyama en overgang hævdede? I Sverige fik man debatten om velfærdsstaten selv havde haft totalitære træk? Kritikere pegede

på, at den myrdalske model med socialingeniører havde stillet sig over folket og havde vidst bedre. Socialingeniørerne havde grebet til fx sterilisation overfor 'uønskede' elementer, ligesom man havde ladet sindsyge dø sultedøden under krigen.

Midt under den afsluttende partilederdebat i svensk tv den 12. juni 1997 foreslog Göran Persson, formentlig igangsat af steriliseringsdebatten og med erklæret udgangspunkt i en undersøgelse, som viste, at svenske skolebørn havde en alarmerende ringe viden om nazisternes forbrydelser, en massiv informationskampagne om disse spørgsmål. Det førte til en række internationale konferencer og til udgivelsen af oplysningskriftet *...om detta må ni berättas...* skrevet af Stéphane Bruchfeld og Paul A. Levine, som udkom i flere hundredtusind eksemplarer. Der var en del diskussion om resultatet af, at staten gik ind i historievitenskaben som *myndighed*. Ikke mindst, da den nytiltrådte borgerlige kulturminister Lena Adolphson foreslog, at Forum för levande historia, der som myndighed havde varetaget kampagnen om nazismens forbrydelser, også skulle oplyse om kommunismens forbrydelser. Og Forum kom knapt så heldigt fra denne nye kampagne.

Johan Stenfeldt fører sin

analyse frem til angrebet på World Trade Center og kampen mod terrorismen som udtryk for opfattelsen af islamismen som en totalitær ideologi. Hermed er det næsten et halvt århundredes udvikling i den svenske offentlighed – og denne offentligheds evne til at lære af de historiske erfaringer – Stenfeldt behandler.

Selve denne læsning af den politiske historie er interessant og peger på både ligheder og forskelle mellem Sverige og Danmark. Som en grundlæggende ændring af det dystopiske trilemma i den tid, han undersøger, peger Stenfeldt på, at det socialistiske udsigtspunkt efter 1989 har ændret sig således, at socialister i dag i det store og hele (frasat små grupper af kommunister og maoister) ser Sovjet og østblokken som en dystopi og ikke som en utopi. Dermed kan man altså slå fast, at de historiske erfaringer i høj grad påvirker de strukturer, som det ideologiske felt er karakteriseret af.

I sin detaljerede opsummering og problematisering af udviklingen i analysen vender Stenfeldt tilbage til modernitetskritikken i den Baumanske form som et fjerde udsigtspunkt. Men, siger han, kritikken af moderniteten er et tyndt spor. Han mener, at dette bl.a. gør dette spor til et utopisk spor, et spor ud af dystopiernes hængedynd.